

WIESŁAWA ŁAPUĆ

Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie

Biblioteka Główna

PUDŁO, SKRZYNIA, REGAŁ... JAK PRZECHOWYWANO KSIĄŻKI

Abstrakt

Biblioteka to zorganizowana przestrzeń, na którą składają się użytkownicy, zbiory i pracownicy biblioteki. Organizacja tej przestrzeni ulega ciągłym zmianom. Wynika to ze zmieniającej się roli biblioteki. W historii bibliotek zmieniały się sposoby przechowywania materiałów bibliotecznych, drogi dotarcia użytkownika do książki. Nieodzownym elementem w przestrzeni bibliotecznej zawsze był regał. Na przestrzeni dziejów bibliotek zmieniał się jego wygląd w zależności od funkcji, jaką miał pełnić w bibliotece. Zmieniały się też konstrukcje regału i materiały, z których był wytwarzany oraz jego przeznaczenie.

Słowa kluczowe

przestrzeń biblioteki, wnętrza biblioteczne, wyposażenie biblioteki, meble biblioteczne, regał biblioteczny

WPROWADZENIE

Biblioteki od początków istnienia, w różnym tempie, podlegały zmianom, które następowały z różną intensywnością. Ewolucji podlegały sposoby gromadzenia, metody opracowania zasobów i udostępniania. Zmieniały się także sposoby przechowywania zgromadzonych materiałów. Z biegiem czasu zaczęto przywiązywać coraz większą wagę do przechowywania zgromadzonego zasobu w taki sposób, by jak najłatwiej był dostępny dla korzystających. Zmieniała się też rola biblioteki w przestrzeni społecznej. W rozwoju bibliotek jako mebel niezbędny zawsze był obecny regał biblioteczny. Jednakże na przestrzeni dziejów podlegał on różnym modyfikacjom konstrukcyjnym, począwszy od materiałów, z których był wykonany, po jego przeznaczenie. Typizacja regałów w literaturze bibliotekarskiej odzwierciedla zmiany sposobów ich użytkowania i technologii wytwarzania. W podręczniku *Bibliotekarstwo* Zbigniewa Żmigrodzkiego przedstawiono następujące rodzaje regałów: magazynowe i pozamagazynowe, jednostronne i dwustronne, wolno stojące, przyściennie, naściennie,

swobodnie stojące i kotwiczone, drewniane, metalowe, z metalu i drewna, z drewna i tworzywa, skrzynkowe (pełnościennie), wspornikowe drabinkowe albo słupkowe¹.

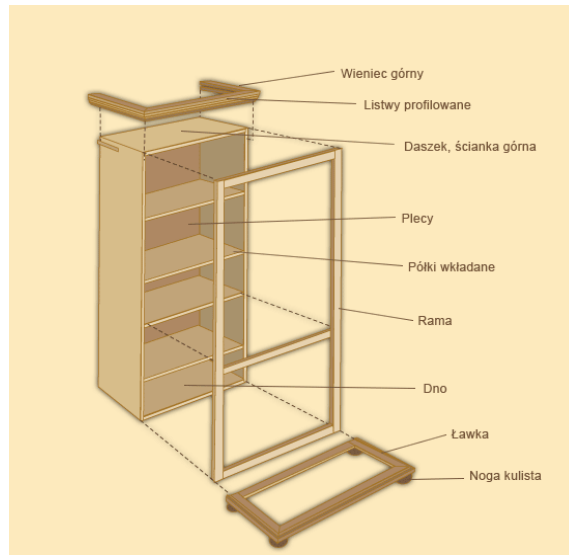
Podział regałów zaproponowany przez Jerzego Maja określał kryteria kwalifikacji i przedstawiał się następująco:

- według rodzaju materiału, z którego zostały wykonane: drewniane, metalowe, metalowo-drewniane;
- według sposobu ustawienia: wolno stojące, przyściennie, naścienne;
- według sposobu mocowania: swobodnie stojące, kotwiczone;
- według konstrukcji: skrzyniowe, wspornikowe².

Natomiast w podręczniku z lat 50. ubiegłego wieku wyliczono: regały na książki, regały na czasopisma, regały drewniane, regały metalowe, regały magazynowe, regały do pomieszczeń dostępnych dla czytelników.

Regał biblioteczny musi spełniać odpowiednie warunki do przechowywania zasobów bibliotecznych. Półki powinny być odpowiedniej głębokości, odstęp między nimi regulowany przez zastosowanie w bocznych ścianach specjalnych mocowań lub perforowanych otworów w słupkach konstrukcyjnych, długość półek dostosowana do obciążenia³.

Ilustracja 1 przedstawia przykład budowy regału skrzyniowego drewnianego.

Il. 1. Regał skrzyniowy – budowa

Źródło: <http://www.meble.swarzedz.pl/index.php?id=52> [dostęp: 29.06.2014].

¹ Z. Żmigrodzki (red.), *Bibliotekarstwo*, Warszawa 1998, s. 35.

² J. Maj, *Organizacja przestrzenna i wyposażenie biblioteki publicznej*, Warszawa 1987, s. 81.

³ *Organizacja i urządzenie biblioteki*, współred. tomu W. Borkowska i J. Czarnecka, Warszawa 1957, seria „Bibliotekarstwo Powszechnie”, t. 1, s. 167.

REGAŁY I SKRZYŃNIE W BIBLIOTEKACH STAROŻYTNYCH

W organizacji przestrzeni bibliotek starożytnych dominowała funkcja gromadzenia nad funkcją udostępniania. W pomieszczeniach magazynowych na półkach-wnętkach ściennych, w pudłach lub glinianych dzbanach leżały zwoje⁴, do których były przyczepione *syllibos*, czyli małe karteczki z tytułami. Ułatwiało to odszukiwanie i po wykorzystaniu odkładanie na właściwe miejsce. Biblioteki były podzielone na 2 części – magazynową i reprezentacyjną. Sala reprezentacyjna była miejscem, gdzie korzystano ze zbiorów, tam odbywały się również spotkania uczonych, wygłaszano wykłady, ćwiczone wygłaszanie przemówień.

Il. 2. Wyobrażenie wnętrza starożytnej Biblioteki Aleksandryjskiej

Źródło: <http://www.escrituradigital.net/?author=1> [dostęp: 29.06.2014].

Ilustracja 2 daje nam tylko wyobrażenie, jak były przechowywane zbiory biblioteczne w starożytności.

REGAŁY I SKRZYŃNIE W ŚREDNIOWIECZU

W średniowieczu rozwijały się przede wszystkim biblioteki klasztorne i powstających uniwersytetów. Gromadzono głównie zbiory składające się z ksiąg dotyczących nowej religii, służące zaspokojeniu potrzeb rozwijającego się chrześcijaństwa. Upadek cesarstwa rzymskiego i związane z tym zmiany spowodowały regres w życiu bibliotek. Starożytne księgozbiory uległy zniszczeniu, a to co po nich pozostało, przekazano do bibliotek klasztornych. Znaczący wpływ na rozwój bibliotek miała zmiana wyglądu zasobów bibliotecznych, jaka się dokonała w III–V w. Zwoje papirusowe zostały bowiem zastąpione kodeksem pergaminowym, który był

⁴ J. Grycz, *Historia bibliotek w zarysie*, Warszawa 1949, s. 19.

zapowiedzią dzisiejszej formy książki. To z kolei wymagało zmiany w sposobie przechowywania zbiorów.

W średniowieczu nastąpił regres społecznego obiegu i zasięgu książki. Ograniczano się do gromadzenia i przechowywania, udostępniając zbiory niewielkiemu gronu użytkowników. Księgi przechowywano w skrzyniach, przytwierdzone łańcuchami do pulpitów i półek. Pomieszczenia biblioteczne wchodziły w obręb budynków niedostępnych dla ogółu⁵.

W średniowiecznych bibliotekach klasztornych popularnym meblem był pulpit (Il. 3). Przybierał on różne formy, od małej skrzynki z ukośnym wiekiem stawianej na stole, do samodzielnego mebla w formie szafki z półkami na książki i przybory piśmiennicze. Na skośnym blacie układano księgę w celu łatwiejszego czytania lub pisania dla człowieka stojącego przy pulpicie.

Il. 3. Pulpit – mebel do czytania i pisania

Źródło: http://pl.wikipedia.org/wiki/Pulpit_%28mebel%29 [dostęp: 29.06.2014].

Do przechowywania książek używano również skrzyń w formie prostopadłościanu z wiekiem lub bez wieka. Skrzynia to jeden z najstarszych mebli użytkowych, pełniła wiele funkcji – służyła do przechowywania odzieży, żywności, cennych przedmiotów, dokumentów, a także książek. Stanowi prototyp mebli o konstrukcji skrzyniowej (np. szafa, komoda). Średniowieczne skrzynie były wykonywane z drewna sosnowego i innych gatunków drewna miękkiego niezwykle popularnego w Europie Środkowej, wykorzystywano również drewno dębowe szeroko dostępne w całej Europie. We Francji, Hiszpanii i we Włoszech do ich wyrobu stosowano głównie orzech włoski⁶. Średniowieczne skrzynie zdobione były elementami dekoracyjnymi wykonanymi z metalu, bądź z kości słoniowej. Elementy metalowe

⁵ J. Maj, *Organizacja przestrzenna...*, s. 9.

⁶ F. Asensio Cerver, J. Rutten (oprac.), *Meble stylowe*, t. 1, Warszawa 2004, s. 17.

pełniły funkcję bardziej konstrukcyjną niż dekoracyjną. Upowszechniło się stosowanie intarsji, popularne stały się motywy łuków, girland, rozet. Skrzynie były zaopatrzone w solidne zamki⁷.

W średniowieczu budowano skrzynie o konstrukcji stojakowej oraz o konstrukcji płycinowej, która była lżejsza i umożliwiała stosowanie urozmaiconego zdobnictwa. Ilustracja 4 obrazuje różnice konstrukcyjne mebli skrzyniowych.

Il. 4. Przykłady różnych konstrukcji mebli skrzyniowych

Źródło: <http://meble.swarzedz.pl/index.php?id=52> [dostęp: 29.06.2014].

Najświetniejszy okres skrzynie przeżywały w renesansie. Powstawały, szczególnie we Włoszech, skrzynie przepięknie zdobione inkrustacją, stiukiem i snycerką. Materiałem dominującym było drewno orzecha włoskiego. Motywem zdobniczym stały się elementy architektoniczne – kolumny, pilastry, łuki, gzymsy, dzięki którym uzyskiwano harmonię form i równowagę. Jako podpory pojawiły się dekoracyjne nogi, kolumny o prostych lub spiralnych żłobieniach. Okucia i uchwyty zdobione były cyzelowanymi, połączanymi dekoracjami z kutego żelaza.

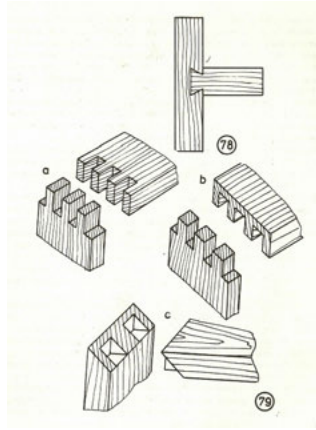

Il. 5. Skrzynia gotycka – przykład skrzyni do przechowywania książek

Źródło: <http://www.historiasztuki.com.pl/strony/008-00-00-HISTORIA-MEBLARSTWO-LID.html> [dostęp: 29.06.2014].

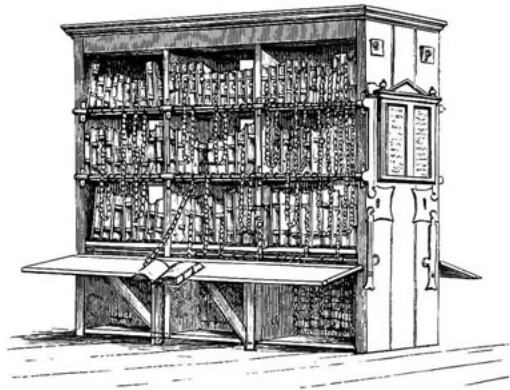
⁷ R. Montenegro, *Meble*, Warszawa 1998, s. 11.

Organizacja przestrzeni bibliotecznej wynikała z potrzeb użytkowników. Bibliotekarzem i czytelnikiem były najczęściej te same osoby. Zbiory były gromadzone i udostępniane w jednej sali. O takim układzie mówi się, że książki otaczają czytelnika. Regały ustawiane były pod ścianami, na pulpitych leżały książki. Niemal do końca XII w. budowano regały, stosując technikę łączenia elementów na styk i za pomocą gwoździ. Od XIII w. zaczęto stosować połączenia czopowe, rozwijały się połączenia na tzw. jaskółczy ogon (wczesny skośny)⁸.

Il. 6. Wczepy stolarskie

Źródło: <http://www.narzedzia.pl/photo/positioningBlog/f515x699/polaczenia-i-zlacza-stolarskie-86.jpg> [dostęp: 17.12.2014].

Il. 7. Przykład średniowiecznego regału – regal Hereford Cathedral Library

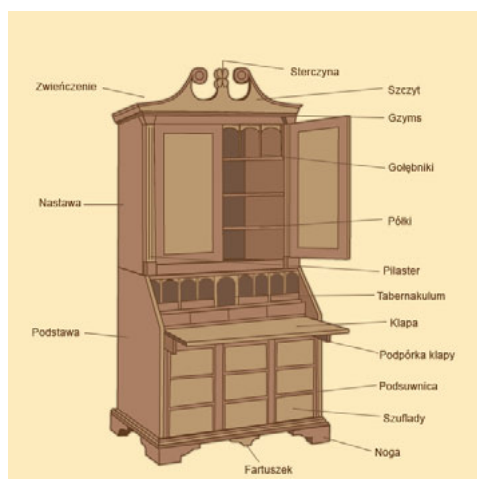
Źródło: http://en.wikipedia.org/wiki/Hereford_Cathedral_Library [dostęp: 29.06.2014].

⁸ F. Asensio Cerver, J. Rutten, *op. cit.*, s. 17–18.

REGAŁY W BIBLIOTEKACH NOWOŻYTNYCH

Organizacja przestrzeni bibliotecznej, w której księgozbiór otacza czytelnika, przetrwała do czasów nowożytnych. W okresie renesansu i baroku utrwalił się wzór biblioteki salowej. W pomieszczeniu ustawiano szafy z książkami prostopadle do ścian, książki często były przytwierdzone łańcuchami dla zapobieżenia kradzieżom. Pulpity do czytania i pisania wyposażone były w dolnej części w półki zasłonięte drzwiczkami. Barokowe biblioteki dostojników świeckich i duchownych były odzwierciedleniem zamożności, prezentowano w nich dzieła sztuki oraz eksponaty muzealne. Ściany obudowywano wysokimi regałami, które wykonywali rzemieślnicy, wykorzystując szlachetne gatunki drewna; połączenia konstrukcyjne były maskowane ozdobnymi wykończeniami. Wprowadzenie nowych narzędzi do obróbki drewna, takich jak tokarki z napędem nożnym, piły włosowe czy wkręty gwintowane umożliwiło udoskonalenie i poprawiło estetykę mebli⁹.

Rozwój drukarstwa zwiększył dostęp do książek, rozwinęły się biblioteki instytucjonalne i prywatne. W połowie XVIII w. Thomas Chippendale opublikował katalog wzorów mebli „The Gentleman and Cabinet-Maker’s Director”. Eklektyczne projekty zainspirowane były motywami gotyckimi, rokokowymi i chińskimi, odznaczały się elegancją formą, funkcjonalnością, a do mebli wykorzystywano szlachetne gatunki drewna. Bardzo popularne w tym okresie stały się sekretery-biblioteczki. W drzwiczkach regałów montowano lustra lub szyby¹⁰. Do składania mebli, oprócz tradycyjnych połączeń wpustowych i kołkowych, wprowadzono metalowe gwintowane wkręty. Regały charakteryzowały się lżejszą konstrukcją, dokładniejszą obróbką drewna, zaś elementy dekoracyjne były odzwierciedleniem panującego stylu.

Il. 8. Sekretera-biblioteczka

Źródło: <http://www.meble.swarzedz.pl/index.php?id=52> [dostęp: 29.06.2014].

⁹ J. W. McDonald, *Antique furniture*, London 1970, s. 36.

¹⁰ *Ibid.*, s. 106.

Ilustracja 8 przedstawia budowę szafy bibliotecznej, bardzo popularnej w bibliotekach prywatnych. Szafy te były wykonywane przez rzemieślników na specjalne zamówienia, były wyrazem zamożności zamawiającego, stosowano in-tarsje. Używano szlachetnych gatunków drewna, bardzo popularny był mahoń.

Obok tradycyjnych regałów skrzyniowych pojawiały się regały nietypowe. W 1876 r. John Danner opatentował regał obrotowy. Pierwotnie miał on służyć do przechowywania encyklopedii, ale stał się popularny i zaczęto produkować różne jego modele. Projekt Danner'a w 1878 r. zdobył złoty medal na Międzynarodowej Wystawie w Paryżu.

W XVIII w. biblioteki uniwersyteckie tworzyły wypożyczalnie. Powodowało to zmiany w budowie regałów. Obniżono ich wysokość, co zwiększało funkcjonalność. Na początku XIX w. Leopold della Sante zaproponował zasadę trójdzielności w projektowaniu przestrzeni bibliotecznej. Wydzielił pomieszczenia na książki, czyli magazyny, pomieszczenia dla użytkowników – czytelnie i wypożyczalnie, miejsca dla bibliotekarzy¹¹. Ten podział utrzymywał się do lat 30. XX w. jako kanon niekrzyżujących się dróg książki, bibliotekarza i czytelnika, potrójnej dostępności magazynu, jednego poziomu i organicznej rozbudowy.

WSPÓŁCZESNE REGAŁY

Upowszechnienie czytelnictwa w XIX w. spowodowało zmiany w formach udostępniania książek. Wiązało się to ze zmianami w sposobach ich przechowywania, powstawały wypożyczalnie, czytelnie i magazyny, do których użytkownik nie miał dostępu. Obok szaf i drewnianych regałów o konstrukcji skrzyniowej wprowadzono regały metalowe. Regały metalowe z ruchomymi półkami według projektu Roberta Lipmana zastosowano po raz pierwszy w 1899 r. w bibliotece uniwersyteckiej w Strasburgu¹².

Rozwój bibliotek i wzrost ruchu wydawniczego wywołały konieczność rozwijania form przechowywania i udostępniania zbiorów. Postęp technologiczny miał duży wpływ na zmiany w wyposażeniu bibliotek. Obok tradycyjnych regałów drewnianych, pojawiły się regały o konstrukcji mieszanej drewniano-metalowej i regały metalowe. Regały wyposażono w ruchome półki, wykorzystując konstrukcje słupkowe, w których perforowane słupki umożliwiały zawieszanie półek na pożądanej wysokości. Duże biblioteki, mające problemy z powierzchnią magazynową, wprowadziły regały kompaktowe. Regały te, wykonane z metalu, zostały wyposażone w mechanizmy pozwalające na ich przesuwanie dzięki wbudowanej w podłogę instalacji szynowej. Do przesuwania zastosowano mechanizm sterowany pilotem lub uruchamiany ręcznie. System regałów kompaktowych pozwolił maksymalnie wykorzystać powierzchnię magazynu¹³.

¹¹ Z. Żmigrodzki, *op. cit.*, s. 27.

¹² *Ibid.*, s. 34.

¹³ G. Czapnik, Z. Gruszka (oprac.), *Podręczny słownik bibliotekarza*, Warszawa 2011, s. 288.

Współcześnie regały przeznaczone do pomieszczeń dostępnych dla czytelników projektowane są z uwzględnieniem materiałów, które będą na nich ekspozycjonowane i potrzeb użytkowników. Wykorzystuje się drewno, płyty drewnopochodne, tworzywa sztuczne, metal. Współczesna koncepcja biblioteki z wolnym dostępem do zbiorów powoduje zanikanie osobnych przestrzeni książki i czytelnika¹⁴. Rozmieszczenie regałów w przestrzeni współczesnej biblioteki ma zapewnić użytkownikom komfort przebywania i łatwość dostępu do zbiorów. Regały są projektowane dla konkretnych bibliotek z uwzględnieniem potrzeb ich użytkowników, np. regały w bibliotekach dla dzieci bywają kolorowe.

Biblioteka nadal jest miejscem odwiedzanym ze względu na zbiory, jednocześnie jest miejscem spotkań, pracy grupowej studentów w bibliotekach uczelnianych, miejscem poszukiwania informacji przez wykorzystanie nowoczesnych technologii¹⁵. Zmiany wynikające z rozwoju technologii informacyjnej i postęp techniczny powodują reorganizację przestrzeni wewnętrznej biblioteki, pojawiają się w niej elementy wyposażenia charakterystycznego dla kawiarni, klubów. Jednak jeden element wyposażenia pozostaje stały, jest to regał biblioteczny. Zmienia się jedynie technologia jego produkcji oraz materiały, z których jest wykonywany. Można przypuszczać, że zniknie z biblioteki wraz z ostatnią papierową książką.

Bibliografia

- Albus V. et al., *Modern furniture, 150 years of design*, Königswinter 2009.
- Asensio Cervera F., Rutten J. (oprac.), *Meble stylowe*, t. 1–2, Warszawa 2004.
- Baran S., Kotowska K., *Przestrzeń społeczna w nowoczesnej bibliotece akademickiej miejscem nauki i spotkań*, [w:] *Biblioteka jako „trzecie miejsce”*. Międzynarodowa konferencja Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego, pod red. M. Wrocławskiej, J. Jerzyk-Wojteckiej, Łódź 2013.
- Bibliotekarstwo powszechne*, t. 1, *Organizacja i urządzanie biblioteki*, Warszawa 1957.
- Boidi Sassone A. et al., *Möbel vom 18 Jahrhundert bis Art Deco*, Köln 2000.
- Bubel D., Paruzel A., *W poszukiwaniu mobilnej przestrzeni bibliotecznej. Nietypowe rozwiązania w typowych i nietypowych bibliotekach*, [w:] *Biblioteka jako „trzecie miejsce”*. Międzynarodowa konferencja Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego, pod red. M. Wrocławskiej, J. Jerzyk-Wojteckiej, Łódź 2013.
- Czapnik G., Gruszka Z. (oprac.), *Podręczny słownik bibliotekarza*, Warszawa 2011.
- De Grada R., *Meble XX wieku*, Warszawa 1998.
- Dzięgielewski S., Smardzewski J., *Meblarstwo. Projekt i konstrukcja*, Poznań 1995.

¹⁴ D. Bubel, A. Paruzel, *W poszukiwaniu mobilnej przestrzeni bibliotecznej. Nietypowe rozwiązania w typowych i nietypowych bibliotekach*, [w:] *Biblioteka jako „trzecie miejsce”*. Międzynarodowa konferencja Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego, pod red. M. Wrocławskiej, J. Jerzyk-Wojteckiej, Łódź 2013, s. 111–112.

¹⁵ S. Baran, K. Kotowska, *Przestrzeń społeczna w nowoczesnej bibliotece akademickiej miejscem nauki i spotkań*, [w:] *ibid.*, s. 140.

- Furniture for Libraries*, [online] <http://www.librisdesign.org/docs/FurnitureLibraries.pdf> [dostęp: 29.06.2014].
- Grycz J., *Historia bibliotek w zarysie*, Warszawa 1949.
- Grzeluk I., *Słownik terminologiczny mebli*, Warszawa 2000.
- Jurczyk J., *Stolarstwo meblowe*, Warszawa 1989.
- Kostrzyńska-Miłosz A., *Polskie meble 1918–1939, forma, funkcja, technika*, Warszawa 2005.
- Maj J., *Katalog wzorów mebli bibliotecznych*, Warszawa 1994.
- Maj J., *Organizacja przestrzenna i wyposażenie biblioteki publicznej*, Warszawa 1987.
- Mallalieu H. (red.), *Antyki, kompendium wiedzy dla kolekcjonerów i miłośników staroci*, Warszawa 1998.
- McDonald J.W., *Antique furniture*, London 1970.
- Meble w bibliotece, małe różnice, duże znaczenie*, [online] <http://www.biblioteki.org/repository/PLIKI/DOKUMENTY/MEBLE-W-BIBLIOTECE.pdf> [dostęp: 29.06.2014].
- Montenegro R., *Meble*, Warszawa 1998.
- Organizacja i urządzenie biblioteki*, współred. tomu W. Borkowska i J. Czarnecka, Warszawa 1957, seria „Bibliotekarstwo Powszechne”, t. 1, s. 167.
- Żmigrodzki Z. (red.), *Bibliotekarstwo*, Warszawa 1998.